

Л. М. Чорна

РЕПРЕСІЇ НІМЕЦЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В М. КИЄВІ (30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Повернення із забуття імен громадян України, несправедливо репресованих в роки тоталітарного режиму, нині є актуальним завданням історичної науки. Про державницьку вагу цієї тематики свідчить заснування Українського інституту національної пам'яті як “центрального органу виконавчої влади у сфері відновлення та збереження національної пам'яті України”[1] та ряд Указів Президента України, зокрема, № 1451 від 21 травня 2007 року “Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Великого терору — масових політичних репресій 1937–1938 років.”

Для консолідації громадянського суспільства незалежної України важливе значення має правдиве висвітлення історії не лише титульної нації, але й усіх етнічних меншин, що вважають Україну своєю батьківщиною і, як і українці, пережили жорстокі перипетії ХХ століття. У 1930-х роках однією із найчисленніших була німецька меншина. В останні роки дослідженню її історії приділяється значна увага. Однак, переважне число робіт присвячується місцям компактного проживання німців на Півдні України та на Волині. В основному, це були мешканці сільської місцевості, які становили майже 90 відсотків німецького населення України[2,8]. Міським жителям приділялася менша увага.

Грунтовні дослідження репресій німців України у 1930-х роках здійснили В. В. Ченцов[3] та Б. В. Чирко[4]. У своїх роботах автори показують загальні тенденції політики радянської держави по відношенню до національних меншин і, зокрема, німецької. Відзначають, що після приходу фашистів до влади у Німеччині, в СРСР поступово відбулося отождолення поняття “німці” та “фашисти”, “вороги народу”. Ця позиція знайшла своє оформлення на XIII з'їзді КП(б)У в 1937 році. У виступах тогочасних керівників радянської держави пролунав вислів “шкідницькі нації”, який досить чітко охарактеризував сталінську національну політику стосовно національних меншин України.

Із праць, присвячених окремим репресованим персоналіям, необхідно відзначити дослідження О. О. Нестулі про відомого

мистецтвознавця, музейного працівника, невтомного пам'яткоохоронця Теодора-Ріхарда Людвіговича Ернста [5, 101 — 113].

Імена науковців німецької національності перелічуються у списку репресованих співробітників установ Академії наук України [6, 492 — 556].

Історія німецької громади міста Києва висвітлювалася окремими авторами в зв'язку із відзначенням у 2007 році 240-річчя її існування та 150-річчя освячення лютеранської кірхи св. Катерини [7]. Зверталася увага на значний внесок представників німецької нації у культурній, науковій, господарській сфері Києва, починаючи із часів поселення німців на теренах України. Однак саме 1930-ті роки не знайшли свого висвітлення.

Метою нашої роботи є показати на основі архівних документів, які ще не були в науковому обігу, трагічну долю окремих представників німецької інтелігенції міста Києва.

Наростання утисків національних меншин, зокрема, німецької, розвивалося паралельно із згортанням політики “українізації”, проведенням масової колективізації. Після перемоги в Німеччині фашистів, релігійні громади та німецька інтелігенція в СРСР стали розглядатися як шпигунські осередки. Зокрема, в доповідній записці голови ДПУ УСРР В. Балицького ЦК КП(б)У від 22 травня 1934 року відзначалося, що німецькі націоналістичні організації для “фашистської роботи” “широко використовують лютеранське і католицьке духовенство, церковний актив, контрреволюційні кола німецької інтелігенції” [2, 179]. “Фашистською роботою”, зокрема, вважалася організація матеріальної допомоги з Німеччини голуючим німцям.

Дійсно, як свідчать документи, етнічним німцям в Україні надавалася матеріальна допомога з боку Німеччини як окремими громадянами, їх добровільними об'єднаннями, так і державою. Значна робота проводилася саме через релігійні громади, на об'єднаних діяльність яких звертали увагу органи НКВС в першу чергу.

Під прицілом НКВС виявилася і лютеранська “Вища церковна рада”, якій відводилося місце однієї із ланок “Німецької фашистської організації”. На 1935 рік в Україні уже було засуджено 31 пастора [3, 88].

Зокрема, в травні 1935 року заарештували голову лютеран-

ської общини міста Києва Іоганну Георгіівну Гросберг, яка займалася приватним викладанням німецької мови. Її звинувачували у проведенні контрреволюційної агітації серед прихожан церкви та у зв'язках із німецьким консульством.

Згодом ув'язнили і старосту лютеранської громади Карла Вільгельмовича Шепе, колишнього власника книжкового магазину. Йому інкримінували зв'язок із німецькою розвідкою через секретаря німецького консульства Брауна. Як один із “злочинців” зарахували те, що у співробітників консульства він брав читати журнал “Die Woche”, який видавався у Німеччині (із 1933 року в СРСР подібна преса заборонялася) [8, 47].

Однак, на нашу думку, головна “провина” арештованих полягала у намаганні чинити пасивний опір системі. Як зазначалося у звинуваченні, вони вжили “ряд заходів, спрямованих на збереження в Києві общини кірхи, пожвавлення діяльності останньої та об'єднання навколо неї населення... із бюджету общини... частина суми виділялася на надання матеріальної допомоги особам, арештованим органами НКВС за активну контрреволюційну роботу, та їх сім'ям” [9, 11 — 16].

За вироком Спецколегії Київського облсуду від 5 серпня 1935 року К. В. Шепе був засуджений до ув'язнення у загальних місцях терміном на три роки та позбавлення громадянських прав після відбуття покарання. І. Г. Гросберг отримала п'ять років позбавлення волі у віддалених районах СРСР.

В цей період ще діяли суди. І. Г. Гросберг та К. В. Шепе мали змогу подати касаційну скаргу з проханням пом'якшити вирок, на що отримали відповідь, що “обрана судом міра репресії відповідає їх соціальній небезпеці” [8, 94]. К. В. Шепе, маючи 75 років, помер 1936 року.

У 1938 році, І. Г. Гросберг, під час перебування у Сиблагері, знову арештували за звинуваченням у контрреволюційній агітації. За постановою Трійки Управління НКВС Запсибкраю її та ще групу жінок, німкенів за національністю, розстріляли 24 листопада 1938 року [8, 121, 156].

У 1937 — 1938 роках, поряд із новими сфабрикованими справами, відбувався перегляд попередніх. В цей час знову привернула увагу НКВС колишня діяльність лютеранської кірхи. Пішли нові арешти. Під час допитів змушували “зізнаватися” арештованих. Так Маєр Франгольц Людвігович, 1879 р. н.,

колишній викладач німецької мови Київського університету, повідомляв: “З 1926 року я є учасником контрреволюційної групи, в яку входили, в основному, члени кірхи”[9,16].

У 1937 році під жорна репресій потрапив і син Карла Вільгельмовича Шепе — Арнольд, 1905 р. н., біолог за фахом, молодший науковий співробітник Інститут зоології і біології. Йому згадали “провини” батька — старости лютеранської церкви, “німецького шпигуна”. 14 грудня 1937 р. Арнольда Карловича Шепе арештували із мотивацією: “шпигунство на користь Німеччини”. Протоколи допитів від 22 — 23 грудня 1937 р. свідчать, що молодий науковець тримався мужньо, стверджуючи, що “шпигунською діяльністю не займався” [9,20-21].

Але уже 27 грудня А. К. Шепе “зізнається”, що у 1934 році, за пропозицією своєї родички, Ерні Вільгельмівни Акрищенко, машиністки німецького консульства, мав розмову із секретарем консульства Бауном про настрої студентів, наукових співробітників, винахідницьку та дослідницьку роботу вузів. За свідченнями А. К. Шепе, він повідомляв про структуру, обладнання, продукцію Київської фабрики наочного обладнання, де тимчасово працював після арешту батька, і про аналогічну у м. Харкові. Пізніше інформував Бауна про роботу Академії Наук, зокрема, Інституту зоології і біології [9,22-23].

А. К. Шепе визнав, що був агентом німецького консульства у Києві. Відповідно до вироку, за статтею 54 — 6 УК УРСР, — розстріляний 29 січня 1938 року.

У місті Києві центром контрреволюційної фашистської організації вважалось консульство Німеччини. Всі громадяни України, які тут працювали, як правило, були німецької національності, адже для виконання службових обов’язків потребувалося знання німецької мови. Беручи за вихідну ланку співробітників консульства, НКВД вибудовувало цілий ланцюг “зловмисників”, який складався із їхніх родичів, друзів і просто знайомих.

Фабрикувалися справи дуже просто, оскільки німці, які до революції приїхали працювати в Росію, переважно, не змінювали підданства. У 1930-х роках у багатьох німців, мешканців Києва, за кордоном залишалися рідні брати і сестри та інші родичі. Часто траплялося, що і в Києві старше покоління мало німецьке громадянство, а молодше — уже радянське.

У листопаді 1937 року арештували викладача німецької мови Київського харчового інституту імені Мікояна Карла Карловича Таурке, який у 1923 році працював у німецькому консульстві. Як виявилось, представник німецького консульства Вешке знав К. К. Таурке ще з дитинства, був близьким знайомим його батька [10,11]. Виконуючи доручення представника німецького консульства, К. К. Таурке організовував продуктову допомогу потребуючим німецьким сім'ям. “Шпигунська діяльність” його полягала в тому, що робив вирізки із радянських газет, де йшлося про політичну і господарську діяльність радянської держави [10, 12].

Уже не працюючи в консульстві, К. К. Таурке, користуючись знанням німецької мови, допомагав знайомим оформляти візи для наукових відряджень у Німеччину.

В результаті допитів, К. К. Таурке “винним себе визнав”, хоча, як зазначалося у справі, — “речових доказів” не виявилось. 4 січня 1938 року розстріляний як “агент німецької розвідки” [10, 50, 52, 67].

Арешт одного члена сім'ї автоматично означав втрату соціального статусу і для всієї родини. Якщо на початку 1930-х років вони змушені були міняти роботу, то у 1937 — 38 роках їх арештовували, у кращому випадку — висилали у віддалені райони СРСР, але, переважно, справа закінчувалася розстрілом.

Згадуваний уже колишній секретар німецького консульства у Києві Карл Карлович Таурке був зятем Єлизавети Олексіївни Пінкіс, полячки за національністю, яка мешкала на території Козаровичської меліоративно-дослідної лугової станції (Димерський район Київської області). Тут у 1937 році Управління НКВС по Київській області “викрило” контрреволюційну фашистську шпигунську групу на чолі із колишнім дворянином Отто Дорном. Початок її діяльності відносили ще до 1925 року. До складу “фашистської шпигунської групи” входили з 1931 року, в якості агентів іноземної розвідки, Ігор Слефогт та його сестра Валентина, завербовані К. К. Таурке [11, 59].

Необхідно більше сказати про родину Слефогтів. Їх батько, Карл Карлович Слефогт, був дійсним членом Українського Наукового Товариства, працював у геофізичній секції [12,10]. В період Центральної Ради виконував обов'язки завідуючого метеорологічним відділом Міністерства Земельних Справ. Брав

активну участь у налагодженні наукової роботи, зокрема, створенні природно-історичного відділу. В числі інших корифеїв української науки, стояв біля витоків Сільськогосподарського Наукового Комітету України [13,54]. Згодом завідував Воронежською метеорологічною станцією. Вірогідно, що він не дожив до арешту дітей, оскільки в справі не згадуються “компрометуючі” факти біографії батька.

Валентина та Ігор Слефогти, німці за національністю, народилися в Києві. Валентина, як і батько, стала метеорологом, Ігор — меліоратором. В зв'язку із особливостями професій, змушені були працювати в різних куточках України, хоча домівкою вважався Київ.

НКВС необхідно було знайти конкретні прояви “злочинної” діяльності співробітників дослідної станції. Її вбачали в тому, що “куркульська робота станції в роки, що передували колективізації, полягала у масовому проведенні дослідів по лучному господарству, які проводилися на куркульських землях” [11,38]. Тобто вважалося, що науковці свідомо вилучали куркульські землі із господарського вжитку.

Меліоратор станції, Ігор Карлович Слефогт, на допитах “зізнався”, що їхня група намагалася активізувати виступи селян у колгоспах, а “дослідні ділянки робили виключно на поміщицьких землях” [11,60]. Однак, поряд із свідченнями, що викликають сумнів, є і щирі слова. Так Ігор Слефогт розповідаючи про розмови, що велися у їхньому колі, сказав що “становище селян ми вважали злиденним, важким” [11,45].

Сестра Ігоря Слефогта — Валентина, завідувачка метеостанцією, не визнала себе винною у шпигунській діяльності, а лише зізналася, що на квартирі Є. О. Пінкіс обговорювалося міжнародне становище, припускалась можливість нової війни, внаслідок якої Україна могла від'єднатися від СРСР. Слідчими це було кваліфіковано як агітація за “відрив України від СРСР і приєднання до Німеччини”, достатнім для винесення смертного вироку.

Отто Дорн, арештований 16 січня 1937, розстріляний 19 січня 1938 р. Ігор та Валентина Слефогт арештовані 1 січня 1938 року, а уже 29 січня “приведено до виконання” вирок стосовно Ігоря, 25 лютого 1938 року розстріляно Валентину [11, 110,118]. Є. О. Пінкіс засуджена по 2-й категорії на 10 років

таборів, відправлена етапом до Караганди. Подальша доля її невідома.

Від перегляду цієї справи складається враження, що метою “викриття” було просто бажання виявити ще певне число “німців-фашистів”, яких просто знищували відповідно до “планових завдань”.

Так, Оскар Вільгельмович Печ, 1882 року народження, юриконсульт 6-го шкірзаводу, був розстріляний за те, що “будучи агентом німецької розвідки, передавав відомості про настрій населення та будівництво в місті Києві” [8, 113].

Значно іншого звучання набула справа про виявлення на Південно-Західній залізниці аж двох ворожих організацій: “фашистської шпигунсько-диверсійної” та “контрреволюційної троцькістської”, які, начебто, співпрацювали одна з одною. У 1937 році тут арештували 154 особи [14,181-188]. В основному, це були керівники та інженерно-технічний персонал, за національністю — українці та росіяни.

Примітно, що у заснуванні “фашистської шпигунсько-диверсійної” організації звинуватили німця Георгія Георгійовича Пріббе, 1897 р. н., старшого інженера планового сектора “Київтранспроєкту” [15, 10]. Підставою стало те, що його батько, Георгій Рудольфович Пріббе, німецький підданий (помер у 1933 році), деякий час працював садівником у німецькому консульстві в Києві. Брат Рудольф, художник за професією, мешкав у Гамбурзі.

Г. Г. Пріббе, хоч і народився на Вінниччині, перебував у німецькому підданстві, однак у 1928 році вимушено прийняв радянське громадянство, оскільки, як іноземець, підлягав звільненню із Управління Південно-Західної залізниці [15,118-119]. Пізніше бажання людини залишитися на роботі, трактувалося як намагання “укорінитися” на важливому об’єкті для проведення шпигунської роботи.

Під час допитів у Г. Г. Пріббе добилися “зізнання”, що він передавав співробітникам німецького консульства дані про наявність рухомого складу на залізниці, великі перевезення, аварії, про мобілізаційну готовність, а на випадок війни планувалося підірвати ряд важливих мостів [15, 117, 193]. Розстріляний Г. Г. Пріббе у листопаді 1937 р. [15,320,324].

З часом виявилось, що усі згадані справи сфабриковані, і

крім свідчень самих звинувачуваних, не існує фактів, що підтверджували б їхню “злочинну” діяльність. Відповідно до статті 1. Указу Президії Верховної ради СРСР від 16 січня 1989 року “Про додаткові заходи по відновленню справедливості стосовно жертв репресій, що мали місце в період 30 — 40-х і початку 50-х років”, тисячі наших співвітчизників реабілітовано.

Наведені імена німецьких громадян є лише маленькою часткою того величезного списку несправедливо позбавлених права на життя, який потребує обнародування.

Однак справа не завершена. Багато імен поки що залишаються невідомими, хоча результатами їхньої праці і нині послуговується сучасне суспільство.

Джерела та література

1. Юхновський І. Про ідеологію і політику Українського інституту національної пам'яті. //Дзеркало тижня. — 2007. — №40 (669).
2. Німці в Україні: 20 — 30-ті роки ХХ століття: Зб. докум. держ. архівів України. / Упоряд.: Л. В. Яковлева, Б. В. Чирко, С. П. Пшучко та ін. — К., 1994. — 244 с.
3. Ченцов В. В. Трагические судьбы. Политические репрессии против немецкого населения Украины в 1920 — 1930-е годы. — М.: Готика, 1998. — 208 с
4. Чирко Б. В. Нацмен? Значить ворог. Проблеми національних меншин у документах партії і радянських органів. //З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВС-КДБ — 1995. — № 1 — 2.
5. Нестуля О. О. Україна стала його долею (Ф. Л. Ернст) //Репресоване краєзнавство. — К.: “Рідний край”, 1991.
6. Історія Національної академії наук України (1934 — 1937): Документи і матеріали /редколегія: О. С. Онищенко (відпов. ред.) та ін. — К.: НБУВ, 2003. — 831 с.
7. Винниченко І., Винниченко Р. Німці на історичному ландшафті Києва //Дзеркало тижня. — 2007. — № 38 (667).
8. Галузевий державний архів Служби безпеки України. — Ф. 6. — Оп. 1. — Спр. 56676.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 62959
10. ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 62259.
11. ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 62923.
12. Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені Вернадського. — Ф. Х. — №3293.
13. Вісник Народнього Міністерства Земельних Справ. — 1918. — №4 — 5.
14. Євген Складенко. Заложниками стали залізничники. Працівники управління Південно-Західної залізниці та його підрозділів у

м. Києві, звинувачені у належності до вигаданих контрреволюційних організацій і репресовані у 1937–1938 рр. //З архівів ВУЧК — ГПУ — НКВС — КДБ. — 1994. — №1/1
15.ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 60701.

Анотації

Чёрная Л. Н. Репрессии немецкой интеллигенции в г. Киеве (30-е годы XX века).

В статье на основании архивных документов освещаются некоторые эпизоды репрессий немецкой интеллигенции в г. Киеве в 1930-е годы.

Chorna L. M. Repressions of German intelligentsia in Kyiv in 1930s.

The article deals with some episodes of German intelligentsia repressions in Kyiv in 1930s. On the basis of archive documents.

О. А. Шановська

ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ДУХОВНОЇ ОПОЗИЦІЇ РАДЯНСЬКОМУ РЕЖИМОВІ НАПРИКІНЦІ 1980-Х РР. (НА ПРИКЛАДІ УРСР)

Наприкінці 1980-х рр. радянська інтелігенція вперше за всю свою історію отримала реальний шанс захопити владу і, реалізуючи свій інтелектуальний потенціал, запропонувати суспільству конструктивну гуманістичну політичну програму, яка б забезпечила утвердження свободи і демократії.

Інтелігенція певною мірою виконала місію, яку призначила їй історія. Кращі її представники зробили значний внесок у наближення етапу демократичних перетворень, досягли чималих результатів в опозиційному і реформаторському русі “знизу”: вони, крім того, що опікувалися проблемами збереження традиційних цінностей суспільства, відродження національної культури, мови, також відстоювали права людини і нації; ініціювали створення громадських організацій культурологічного, а невдовзі — політичного ґатунку, які стали паростками відродження громадянського суспільства; утворили масовий суспільно-політичний рух національно-демократичного спрямування; ввели в політичну практику методи ненасильственої масової